

Lunds universitet
Statsvetenskapliga institutionen

STV004
VT07
Handledare: Anders Sannerstedt

Bilder av Ryssland

Annorlundahet och misstro i samtida svensk Rysslandsdiskurs

John Svensson

Abstract

This thesis analyzes contemporary Swedish discourse on Russia, i.e. the ways Russia and Russians are perceived in Sweden today. After a summary of historical Western and Swedish perceptions of Russia, and a discussion about the treatment of these tensions within modern research, contemporary Swedish discourse is reconstructed based upon analytical articles in three major newspapers during the period 1992-2007. It is argued that the prevailing image of Russia contains the reproduction of old stereotypes and prejudices. The five major representations of Russia in contemporary Swedish discourse are: non-Western, unreliable, authoritarian, threatening and eternal, with the last one being a meta-representation functioning both as a representation of its own and a mechanism for the reification of the others. This discursive *chain of equivalence* is tantamount to a mental journey, which starts with the construction of Russia as an enigma, and ends in pure enmity. Finally, the importance of non-biased analysis is stressed, especially in – and not in spite of – times of tensions vis-à-vis the Russian regime.

Nyckelord: Ryssland, Sverige, diskursanalys, stereotyper, fördomar.
Antal tecken: 70 569.

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Syfte och frågeställningar.....	1
1.2	Avgränsningar	2
1.3	Disposition	2
2	Diskursanalys med bibehållna fördomar	3
2.1	Diskursanalysens grunder	3
2.2	Diskursanalys vis-à-vis fördomar och rimlighet	4
2.3	Kritisk diskursanalys och bilden av 'den andre'	5
2.3.1	Ekvivalenskedjor	7
2.4	Sammanfattning och operationaliseringar	7
2.4.1	Representationer och inslag	8
2.4.2	Markörer och längre tankefigurer	8
2.4.3	Material och praktiskt tillvägagångssätt.....	9
3	Rysslandsbildens rötter	11
3.1	Öst är öst och väst är väst.....	11
3.1.1	Svenska bilder av Ryssland.....	12
3.2	...och aldrig mötas de två?.....	14
3.2.1	En motbild	15
4	Analys.....	17
4.1	Ryssland som icke-västligt.....	18
4.1.1	Ryssland som ociviliserat.....	18
4.1.2	Ryssland som gåtfullt och irrationellt	20
4.2	Ryssland som opålitligt	21
4.3	Ryssland som auktoritärt.....	22
4.3.1	Den reinkarnerade tsaren.....	22

4.3.2	Den underdånige ryssen	23
4.4	Ryssland som hot	24
4.4.1	Ryssland som kaos	24
4.4.2	Ryssland som lede fi	25
4.5	Ryssland som evigt: från likställning till förklaring.....	26
5	Avslutande reflexioner	28
6	Referenser.....	29
6.1	Primärmaterial.....	30

1 Inledning

I februari 2007 fastslog ledningen för Försvarsmaktens strategiska analysenhet att utvecklingen vänt i Ryssland. Den ökade ryska upprustningen ansågs föranleda en omfördelning av svenska militära resurser från internationella operationer till försvaret av Sverige (DN070214).

Därmed kan sägas att en i sammanhanget försvinnande kort parentes tog sin ände – en parentes av hopp om Ryssland som partner, i varje fall officiellt. I en tradition där ryssen setts som lede fi har förhoppningar om motsatsen framstått som nästan onaturligt för många svenskar. Först det kejserliga Ryssland, sedan Sovjetunionen och i dag Ryska federationen har åtminstone sedan medeltiden haft en särskild plats i det svenska medvetandet. Ryssarna har fått representera det ociviliserade, gåtfulla och farliga. Frågan är hur mycket den bilden har ändrats. Det är uppenbarligen frestande enkelt att se Ryssland som en essentiell enhet, oavsett tidevarv, samhällsskick eller världshistoriska skeenden: det är samma bysantinska maktspel som går igen i Kreml (inte normal inrikespolitik), samma illa dolda imperialistiska agenda (inte normal utrikespolitik) och samme, genom modersmjölken, underdånige ryss (inte normala, frihetsälskande människor). Ty Ryssland är ett ”annat Europa” eller bara rätt och slätt en gåta. Eller? Kanske är det så att Ryssland snarare än att vara ett ”annat Europa” är en på sätt och vis omistlig del av tankefiguren Europa, genom att representera vad ’vi européer’ inte är.

Utgångspunkten för föreliggande uppsats är att den förhärskande svenska bilden av Ryssland inte bara är full av stereotyper och fördomar, utan i förlängningen rent farlig – sist och slutligen för oss själva. Mentala Berlinmurar löper alltid en viss risk att materialiseras. Därför måste svensk Rysslandsdiskurs analyseras och ifrågasättas.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att analysera samtida svensk Rysslandsdiskurs, d.v.s. visa på de tankefigurer som styr hur vi tänker kring Ryssland och ryssarna, samt hur dessa i stor utsträckning består av kvarhängande stereotyper och fördomar. Det ger vid handen följande frågeställningar:

- Hur framställs Ryssland i samtida svensk diskurs? Vilka representationer av Ryssland diskursiveras och genom vilka mekanismer?

1.2 Avgränsningar

Analys och ifrågasättande av samtida svensk Rysslandsdiskurs innefattar naturligtvis inte någon strävan att *systematiskt* söka kontrastera diskursen mot något slags 'sann' uppfattning. Det är ett projekt som ändå inte skulle låta sig göras på ett hederligt sätt utifrån uppsatsens vetenskapsteoretiska premisser. Icke desto mindre skall jag visa på *orimligheter, stereotyper och fördomar*¹, men då mer kommentatoriskt och utan anspråk att definitivt fastslå alla specifika sammanhang i diskursen där sådana förekommer.

Med samtida svensk Rysslandsdiskurs förstås diskursen så som den tett sig under den Ryska federationens hela existens, d.v.s. från den 1 januari 1992 till i dag (vilket för uppsatsens vidkommande innebär den 31 mars 2007). Det är en förhållandevis lång period. Jag förnekar inte att det hade varit möjligt att visa på intradiskursiva förändringar under den här perioden (t.ex. ett ökat användande av Sovjetreferenser sedan Vladimir Putins tillträde), men menar dels att det är en fråga om gradskillnader inom en relativt stabil diskurs, dels att det är de stabila elementens fortlevnad som är mest intressant.

1.3 Disposition

I kapitel 2 kommer jag att presentera ett förhållandevis eklektiskt sammansatt diskursanalytiskt ramverk, skräddarsytt för att på ett så transparent och avslöjande sätt som möjligt fungera som metod för studium av bilden av 'den andre'. Här kommer också materialval och operationaliseringar diskuteras. Därefter följer kapitel 3 och en kort exposé över västerländska och svenska bilder av Ryssland genom tiderna, samt Rysslandsbilden i samtida Rysslandsforskning. Efter att på så sätt skapat en uppfattning om vilka tankefigurer svensk Rysslandsdiskurs av i dag har i bagaget, vidtar kapitel 4 och min egen analys. Utifrån analytiska artiklar från Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Göteborgs-Posten, skall jag rekonstruera komponenterna i samtida svensk Rysslandsdiskurs, samt i förekommande fall dels kommentera orimligheter, stereotyper och fördomar, dels anknyta till dessas rötter. I uppsatsens femte och sista kapitel skall jag diskutera fynden.

---

¹ Stereotyp förstås här som en starkt förenklad generalisering. En fördom definieras i anslutning till detta som en negativ attityd till individer eller företeelser, grundad i negativa stereotyper.

2 Diskursanalys med bibehållna fördomar

För att lägga i dager de dolda raster som styr vår bild av Ryssland krävs en teori som sätter språket och 'verkligheten' i ett mer komplext förhållande än vad statsvetenskaplig tradition bjuder. I det följande kommer jag att i tur och ordning (1) ge en introduktion till diskursanalys, (2) diskutera rimlighetsanspråk i anslutning till diskursanalysens socialkonstruktivistiska utgångspunkter (utifrån Ludvig Beckman), samt (3) presentera hur bilder av 'den andre' kan studeras utifrån Norman Faircloughs kritiska diskursanalys. Dessa tre avsnitt utgör mitt teoretiska ramverk. Därefter skall jag (4) ur det teoretiska ramverket, men också med inspiration från andra teorier och närläsning av materialet, destillera fram lämpliga operationella strategier. I anslutning härtill kommer jag även att diskutera materialval. Detta kapitel resulterar alltså i en på en gång ytterst eklektisk men sammanhängande teoretisk grund, som utmynnar i operationaliseringar för studiet av samtida svensk Rysslandsdiskurs.

För att undvika förvirring mellan allmänt hållen diskussion respektive uppsatsens definitioner står de senare i kursiv stil.

2.1 Diskursanalysens grunder

Den vetenskapsteoretiska grunden för diskursanalytisk metod är socialkonstruktivismen. Utan antagandet att världen åtminstone i någon mån är socialt konstruerad saknar analysen av diskurser bäring. Poängen med socialkonstruktivismen är inte att den fysiska verkligheten förnekas en egen existens fristående från våra förmimmelser och tankar, men att den helt enkelt är ointressant (Winther Jörgensen m.fl. 2000:10ff.). 'Verkligheten' så som vi känner den är en diskursiv struktur, byggd på genom språket upprätthållna tankemässiga ramar. Utgångspunkten är således att språket inte är ett neutralt medium genom vilket en objektiv verklighet kan kommuniceras, utan att språket tvärtom konstituerar verkligheten (ibid. s. 16). Varje utsaga fungerar betydelskapande, den ger tillvaron mening genom artikulationen och upprätthållandet av (naturligtvis ofta outtalade) distinktioner mellan t.ex. intressant och ointressant, vettigt och ovettigt, rätt och fel. Därför är varje språklig framställning en kugge i maktens hjul, i dess samtida reproduktion och utövande. Aktören har att förhålla sig till diskursens regler och blir därmed relativt ointressant per se. *Med* diskurs

förstås i denna uppsats språkliga utsagor i en specifik, sammanhängande social kontext² och ramarna för vad som får sägas inom densamma (jmf. Bergström m.fl. 2000:17). Diskursanalys är således det systematiska studiet av diskurser, försök att visa på dessas regler, underliggande normeringar och maktrelationer samt de diskursiva mekanismer som upprätthåller just den aktuella diskursens primat (jmf. Georgakopoulou m.fl. 1997:5).

Den till ytan mest oskyldigt självklara uppdelningen i en diskurs, och därmed hemvisten för den kraftfullaste diskursiva makten, står att finna i definitionen av sant och falskt (Foucault 1993:10, 32). Ju mer förgivettaget något är, desto starkare diskursiv likriktning och snävhet. En annan sanningsanspråken närliggande konstruerad dikotomi är den mellan normalitet och avvikelse (jmf. ibid. s. 8). Det är en viktig utgångspunkt även i denna uppsats, eftersom beskrivningar av Ryssland som t.ex. gåtfullt och ociviliserat är en stark diskursiv mekanism på väg mot annorlundahet och i slutändan fiendskap.

Diskursanalyser kan ha många skepnader. Eftersom den diskursiva makten tar sig olika typer av språkliga uttryck, kräver dessa också skiftande typer av diskursanalys. Diskursanalys måste ta hänsyn både till konkreta markörer, d.v.s. vad som sägs explicit och med lingvistiska uttryck, samt hur dessa är kopplade till mer omfattande tankefigurer (jmf. Billigs deixis-metod i 1995:11, 94).

2.2 Diskursanalys vis-à-vis fördomar och rimlighet

Innan presentationen av Norman Faircloughs kritiska diskursanalys behövs ett kort steg bakåt.

Som diskursanalytiker är det bekvämt att slentrianmässigt konstatera att ”jag ser världen som socialt konstruerad och betraktar följaktligen den intressanta verkligheten som ett strikt diskursivt fenomen”. Det är i bästa fall ett radikalt, välunderbyggt vetenskapsteoretiskt inlägg och i värsta fall uttryck för ontologisk lojhet. Är då den ’objektiva verkligheten’ en fullständig chimär? Om svaret är *entydigt* ja – blir inte tal om stereotyper och fördomar meningslöst? Blir inte detta då ett försök att gå bakom representationerna till någon ’verklighet’ som i sig själv är ett självbedrägeri?

Låt mig vidareutveckla dessa retoriska frågor med ett par exempel från mitt eget material: Om vi *tänker* oss Ryssland som ett hot, då *är* det ett hot eftersom hotförmimmelser är konstruerade i sin själva essens. (Det spelar ingen roll om alla kärnvapen i världen står vid våra gränser – det spelar roll vad vi tror om den som har fingret på avtryckarknappen.) Om vi däremot framställer det som att Ryssland har ekonomiska problem av en annan dignitet än Sverige, är det en i mindre grad

---

² Kontext förstås här i sin tur, i anslutning till van Dijk, som ”the structure of all properties of the social situation that are relevant for the production or the reception of discourse” (van Dijk 1997:19).

socialt konstruerad sanning. Men utifall Rysslands ekonomiska situation ständigt framhävs mer än andra länders i motsvarande situation, om den beskrivs i termer av allmän efterblivenhet, essentialistisk maffiamentalitet etc. – då är vi i stället inne på diskursiva regelverk, rör oss med potentiella stereotyper och fördomar. Även om mina avvägningar i dessa exempel förvisso kan diskuteras, är själva poängen att rimlighetsanspråk (om än inte rent objektivistiska sanningsanspråk) kan försvaras. *Sålunda menar jag att verkligheten i viss utsträckning och skiftande mån är socialt konstruerad*. Frågan är om detta postulat går att kombinera med diskursanalytisk metod. Exempelvis menar Winther Jörgensen och Philips att diskursanalys är en ”paketlösning” innefattande både en räkna vetenskapsteoretiska grundsatser, teoretiska lösningar och metoder, från vilka diskursanalytisk *metod* inte går att särskilja (Winther Jörgensen m.fl. 2000:10).

Ludvig Beckman är tvärtom en politisk teoretiker som på en gång förkastar diskursanalys som vetenskapsteori och applåderar den som metod. Föreställningen att ”[a]llt som existerar är mänskliga representationer ... är en mycket kontroversiell ståndpunkt”, menar Beckman, men betraktar ändå diskursanalys som en fruktbar forskningsstrategi (Beckman 2005:91). Han ser diskursanalys som en variant av förklarande idéanalys, en metod byggd på den empiriska hypotesen (inte den filosofiska läran) att diskurser ställer upp hinder och skapar sociala sanningar i vissa sammanhang (ibid. s. 92f.).

Det finns poänger med Beckmans frontalangrepp på diskursanalys som en ”paketlösning”: alla dekonstruktioner (t.ex. av balkanism, se kapitel 3) bygger ju egentligen på att läsaren övertygas om att de betydelsystem vi tog för givna inte på ett rättvisande sätt beskriver verkligheten, även om det inte uttrycks i sådana termer. Det finns emellertid ingen anledning att till fullo anamma Beckmans mer traditionellt positivistiska vetenskapsteoretiska positionering, som i sin egen rigiditet endast med tveksamhet kan användas som utgångspunkt för studiet av diskursiva strukturer i all dess transparens. Däremot öppnar hans resonemang upp för att diskursanalytisk *metod* fungerar utmärkt att använda även när den är grundad i den ”mjukare” socialkonstruktivism jag ansluter mig till.

2.3 Kritisk diskursanalys och bilden av ’den andre’

I den här uppsatsen kommer jag att utgå från Norman Faircloughs kritiska diskursanalys. Kritisk diskursanalys har två övergripande karakteristika som gör den lämpligare än andra inriktningar för analys av svensk Rysslandsdiskurs: en uttalat avslöjande ambition (eftersom diskursiv tvångsverkan är lika stark som osynlig) och en befriande sammansatt syn på förhållandet mellan dels social och diskursiv praktik, dels ideologi och – underförstått – mer rimliga diskurser (vilket öppnar för tal om fördomar i enlighet med föregående avsnitt).

Diskurs definieras av Fairclough som ”use of language seen as a form of social practice, and discourse analysis is analysis of how texts work within sociocultural practice” (Fairclough 1995:7). Diskursiv praktik är alltså en social praktik, men står samtidigt i dialektiskt förhållande till andra sociala praktiker. På

så sätt är diskurser både konstituerade av och konstituerar den sociala världen (Winther Jørgensen m.fl. 2000:71). Det dialektiska förhållandet mellan diskursiv och social praktik öppnar på samma sätt upp för friare resonemang om momenten i meningsskapandet – det går i någon mån att resonera i termer av ”mjuk” kausalitet vis-à-vis andra sociala praktiker: ”For critical discourse analysis ... the question of how discourse cumulatively contributes to the reproduction of macro structures is at the heart of the explanatory endeavour” (Fairclough 1995:43).

I linje med de flesta andra diskursanalytiker menar Fairclough att diskurserna fungerar som tvingande betydelsesystem, som i sin starkaste form är helt genomskinliga. Men han skiljer sig på en punkt från vissa forskare, nämligen i sitt avvisande av alla former av deskriptiv analys. Tvärtom är det forskningens uppgift att aktivt ifrågasätta, speciellt som makt inom kritisk diskursanalys faktiskt ses som tvingande snarare än foucaultskt produktiv – individen har att förhålla sig till vissa ramar snarare än internaliserar dem (jmf. Winther Jørgensen m.fl. 2000:20). Det kritiska anslaget består således i att avslöja och avnaturalisera de maktrelationer som skapas och upprätthålles genom språket (Fairclough 1995:26). Strävan att avslöja det dolda i diskursiv konstruktion av sociala identiteter måste vara utgångspunkt i varje försök att visa på fördomar i bilden av ’den andre’.

När diskurser formuleras av ’makten’, då reproducerar de specifika ojämlikheter och blir uttryck för betydelse i maktens tjänst, eller ideologi (ibid. s. 69, 79). Allra starkast är ideologin när den artikuleras i det utsagda – d.v.s. nått status av sunt förnuft – då är genomskinligheten som grövst (ibid. s. 42, 24). Med sitt ideologibegrepp skiljer sig Fairclough från t.ex. foucaultsk och anglosaxisk diskurstradition; han kan tolkas som att det kan finnas en någorlunda ’sann’ diskursiv representation i motsats till ideologin (jmf. Winther Jørgensen m.fl. 2000:29). Därför tycker jag mig kunna använda Fairclough utifrån den ovan lanserade ”mjuka” socialkonstruktivismen.

Kritisk diskursanalys har ytterligare en fördel i studiet av bilden av ’den andre’, med dithörande kvarhängande stereotyper. Trots en förhållandevis dynamisk syn på diskurser, både avseende intern föränderlighet och interdiskursiva förhållanden, teoretiserar Fairclough kring förekomsten av stabila moment, d.v.s. kvarhängande, återkommande betydelser. De ”centripetala krafterna” (repetition och återkoppling) gör diskursen beroende av sitt eget historiska arv, så att den uttolkar historien och samtiden selektivt (naturligtvis kopplat till maktförhållanden inom den bredare sociala praktiken) (Fairclough 1995:7, 10). Om de centripetala krafterna är starka, kan en diskurs alltså komma att förbli relativt stabil över tid – och därmed reproducera stereotyper och fördomar. Centripetaliteten verkar hegemoniserande, eftersom diskursen framstår som starkare och mer naturlig när den har ett enhetligt tankearv att hämta näring ur.

2.3.1 Ekvivalenskedjor

Diskursanalys i Norman Faircloughs kritiska version utgör alltså denna uppsats övergripande teoretiska grund. De vetenskapsteoretiskt mer radikala diskursteorikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe har emellertid en mer heltäckande samhällsvetenskaplig begreppsapparat som den lingvistiskt inriktade Fairclough saknar.

Laclau och Mouffe har liksom Fairclough en dynamisk diskursuppfattning – betydelseskapandet inom diskursen är föremål för ständig kamp. Med deras terminologi heter det att diskurserna strävar efter *tillslutning*, d.v.s. det slutliga fixerandet av varje *tecken* (sammanvägningen mellan ord och innehåll). Det innebär helt enkelt att vissa tankefigurer befästs och alternativa innebörder av språkliga uttryck blir omöjliga. En så pass kongruent diskurs kan analyseras i form av *ekvivalenskedjor*, d.v.s. likställandet av ett viktigare tecken – en *mästersignifikant* – med en uppsättning karakteristiska (Laclau m.fl. 2001:127ff.). Exempelvis menar Torben Dyrberg att icke-danskar ekvivaleras med ”intruders, troublemakers and welfare chisellers” (1997:121). När betydelseglidningen upphört, tillslutning uppnåtts och ekvivalenskedjorna därmed befästs, rör det sig om en *hegemonisk diskurs* (jmf. Winther Jörgensen m.fl. 2000:54-57).

2.4 Sammanfattning och operationaliseringar

Så här långt har jag formulerat ett teoretiskt ramverk för studiet av 'den andre'. Nästa steg är att finna på praktiska operationella strategier. Men först en kort rekapitulation: Avsikten är att utifrån diskursanalys (det systematiska studiet av tankemässiga ramar i ett visst social sammanhang) avnaturalisera förgivtaganden i svensk Rysslandsdiskurs och avslöja orimligheter, stereotyper och fördomar (i linje med en i beckmansk anda tolkad Fairclough) samt de mekanismer som upprätthåller dem. Ramverket hämtar även inspiration från Laclaus och Mouffes idé om ekvivalenskedjor av representationer. Dessutom skall dessa Rysslandsrepresentationer i förekommande fall kopplas till centripetala, stabila inslag i diskursen.

Hur skall detta då omsättas i praktiken? I det följande skall jag först visa på *vad* jag skall leta efter, utifrån problemställningarna i det teoretiska ramverket, och sedan *hur* jag skall leta efter det, grundat dels i närläsning av materialet, dels i andra forskares operationaliseringar.

2.4.1 Representationer och inslag

Vad får Ryssland representera i svensk diskurs? *Representation* förstås här som en övergripande karakterisering ("Ryssland som icke-västligt"³) som underbyggs diskursivt via olika inslag som utgör delar av en sådan övergripande karakterisering (t.ex. framställningar av Ryssland som irrationellt, gåtfullt, ociviliserat). En viktig utgångspunkt för att besvara frågan är uppdelningen i normalitet och avvikelse. Så fort Ryssland framställs eller behandlas som annorlunda närmar vi oss diskursiverade raster. Tillskrivningar såsom irrationellt, gåtfullt och ociviliserat är exempel på den typ av inslag i Rysslandsdiskursen som kan kopplas till normalitet och avvikelse. Men även andra stereotyper fångas upp på detta sätt, t.ex. beskrivningar av Ryssland som auktoritärt.

En annan dikotomi står att finna mellan vem som diskursivt är betrodd eller misstrodd, vem som *förutsäges* vara *god eller ond*, för att hårdra det. Detta är viktigt vid analys av hur (potentiellt) ryskt agerande beskrivs. Härvidlag hämtar jag inspiration från Stefan Höjelids användning av attributionsteori: När Ryssland agerar vad som diskursivt förstås som 'gott', beskrivs agerandet då som uttryck för dess verkliga intentioner (dispositionellt agerande), eller som "vad de var tvungna att göra" (situationellt agerande)? Motsvarande frågor ställs vid 'negativt' agerande – *vill* Ryssland ont (dispositionellt agerande) eller var det tvingat dithän (situationellt agerande). Beskrivningar av Ryssland som opålitligt och hotfullt fångas upp av denna tudelning (Höjelid 1991:23f.).

Den sista operationellt vägledande uppdelningen är den mellan *föränderlighet och essentialism*. Eftersom de centripetala krafterna, som det kommer att visa sig, är starka i svensk Rysslandsdiskurs finns det en tendens att i samma andetag som man säger "Ryssland är auktoritärt" tala om "det eviga Ryssland", underförstått: Ryssland är som det är på grund av ryska folkets kynne a priori. Där 'vi' är mångfacetterade är 'de' en stereotyp. Påståendet att ryssarna "alltid har velat ha en stark, auktoritär ledare" är exempel på essentialism.

2.4.2 Markörer och längre tankefigurer

De ovannämnda övergripande sökarljusen – beskrivningar av Ryssland som på något sätt onormalt, illasinnat och oföränderligt – är utgångspunkter vid när läsningen i materialet. Men man måste också veta hur den här typen av beskrivningar kan tänkas ta sig uttryck, i sökandet efter dem.

Inslagen kan artikuleras på olika sätt i diskursen: (1) i form av *konkreta markörer*, d.v.s. direkta tillskrivningar eller likställningar, som i sin tur kan delas upp i *explicita markörer* (mer franka konstateranden av typen "Ryssland är auktoritärt") eller *lingvistiska markörer* (olika typer av lingvistiska medel för

---

³ Samtliga exempel är avsedda enkom som illustration till operationaliseringarna, inte som självständig analys.

underförstådda tillskrivningar, såsom benämningar av presidenten som en tsar eller björn, med allt vad det innebär av auktoritära, hotfulla konnotationer); samt (2) mer utvecklade resonemang eller liknelser som fungerar som *längre tankefigurer* kopplade till de konkreta markörerna (t.ex. beskrivs rysk politik återkommande som väsensskild den västerländska, med en auktoritär, stark och farlig man – antingen på grund av druckenhet eller förslagenhet – som försöker styra sina kuvade adelsmän, ”bojarerna”, i ”bysantinska palatsintriger” enligt den gamla metoden ”söndra och härska”). På så sätt kopplas de konkreta markörerna till tankefigurer, eller berättelser, och blir till olika yttringar av samma inslag, vilka i sin tur sedan kan rekonstrueras till större tankefigurer eller representationer.

Man skulle också kunna bryta ned inslagens olika typer av lingvistiska markörer i t.ex. metaforer (”en arg tsar”), allegorier (”den arge tsaren röt åt sina bojarer”) och liknelser (”Jeltsin desavouerade sin premiärminister offentligt på samma osmakliga sätt som ryska despoter gjort före honom under 800 år”). Olika typer av språkliga liknelser har olika stor kraft, eftersom läsaren förväntas läsa in olika mycket av sig själv. Petr Drulák studerar i linje härmed metaforer för att rekonstruera diskursen om Europeiska unionen (Drulák 2006). För denna uppsats syften är emellertid en så fin uppdelning inte nödvändig; det viktiga är att både metaforer, allegorier och liknelser alla innebär *likställningar*, d.v.s. det diskursiva jämförelselandet av Ryssland eller ryssarna med något annat, vare det en egenskap (hotfull) eller en historisk situation (”läget i Ryssland i dag är inte olik den stora terrorn 1936-37”). Ännu starkare än likställningen är *förklaringen*, d.v.s. resonemang av den typ vi redan varit inne på – att Ryssland är som det är (ociviliserat, hotfullt eller något annat) p.g.a. essentiella särdrag. Precis som likställningar framträder förklaringar både som explicita markörer (”den eviga ryska strävan att nå världshaven”), som lingvistiska markörer (”rysk messianism”) och i längre tankefigurer.

2.4.3 Material och praktiskt tillvägagångssätt

I princip skall svensk Rysslandsdiskurs se likadan ut oberoende av medium och sammanhang. Samma Rysslandsrepresentationer skall gå att se i resemagasin som i analytiska artiklar. Stödd på uppsatsens mer dynamiska diskursbegrepp, vill jag dock hävda att representationerna kan komma i mer eller mindre politiskt korrekt skrud, vilket är ett av skälen till mitt materialval.

Jag har valt att studera analytiska (mer djuplodande) artiklar om Ryssland i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet och Göteborgs-Posten under perioden 1992-2007⁴ (hädanefter DN, SvD och GP). Det finns åtminstone två fördelar med att ha

---

⁴ GP och SvD finns bara tillgängliga digitalt från 1994 respektive 1995, varför tidigare år utelämnats för dessa tidningars del. Dock tyder inget i materialet på att resultatet skulle påverkas av detta, speciellt som varken förändring över tid eller skillnader mellan tidningarna undersöks.

analyser i Sveriges tre största dagstidningar som material: (1) det blir ett *stort material*, som knappast kan anklagas för att inte täcka in diskursen även om vi erkänner dess dynamik; och (2) den här typen av Rysslandsframställningar är på en gång *mer uttalade* (djuplodande tidningstexter tillåter en mer djuplodande diskursanalys) och *mer välfriserade* än i andra medier (rena vulgariteter som t.ex. rasism är bortrensad, vilket gör att man kan argumentera för att diskursen här uttrycks mindre fördomsfullt än annorstädes). Eftersom förekomsten av kvarhängande stereotyper och fördomar borde vara som minst i mitt material, menar jag att jag gjort ett "least likely"-urval, d.v.s. ett urval enligt principen för kritiska fall under ogynnsamma omständigheter (jmf. Esaiasson m.fl. 2003:244, 179f.).

Rent konkret har jag sökt i tidningsdatabaser på sökorden RYSSLAND OR PUTIN OR JELTSIN i "rubrik eller ingress" (SvD och GP) respektive "inledning" (DN) och fått ca. 14 000 poster⁵ som jag skummat för att kunna avgöra om artikeln kunde betraktas som analytisk. Rena nyhetsartiklar är naturligtvis mindre intressanta, eftersom de innehåller så litet av diskussion kring intentioner, bakgrund och förklaringar. Sällningen minskade antalet artiklar till ca. 340 stycken. Dessa har jag sedan läst igenom noga två gånger på jakt efter hur Ryssland och ryssarna definieras i termer av normalt/avvikande, gott/ont och föränderligt/essentiellt med iakttagande av hur detta kan framställas i form av konkreta markörer och längre tankefigurer.

---

⁵ Avseende DN kunde jag för vissa perioder använda mig av den artikeltypskategorisering som gjorts ("ledare" etc.), vilket minskade antalet poster som krävde genomläsning.

3 Rysslandsbildens rötter

Avsikten med det här kapitlet är dels att ge en diskurs-historisk bakgrund, dels att visa på spänningarna inom det akademiska studiet av Ryssland. Den historiska exposén gör det möjligt att i ett senare skede analysera i vilken mån samtida svensk Rysslandsdiskurs bygger på kvarhängande stereotyper och fördomar. Genomgången av (främst) essentialistisk Rysslandsforskning introducerar många av de tankefigurer som förekommer i svensk diskurs generellt, men här formuleras med större sofistikeradhet.

Det är så rubriken ”Rysslandsbildens rötter” skall förstås, att diskussionen nedan visar (i tur och ordning) på de diskurs-historiska och akademisk-intellektuella rötterna till dagens svenska diskurs om Ryssland.

3.1 Öst är öst och väst är väst...

Uppdelningen mellan öst och väst har beskrivits som ”one of the great metanarratives of the European continent” (Zarycki 2004:602); detta oavsett om öst har förståtts som öster om den gamla västromerska kultursfärens utbredning – d.v.s. snarast liktydigt med det ytterst flexibla begreppet ”Östeuropa” – eller som det ännu östligare ”Orienten”. Skillnaden mellan öst och väst har historiskt artikulerats i dikotomier av typen ”body-mind, nature-civilization, barbarian-civilized, totalitarian-democratic, Asian-European, unfree-free, plan-market, offensive-defensive” (ibid., jmf. Neumann 1999:103). Metauppdelningen i öst och väst kan med fördel delas upp i specifika varianter, med sina egna betydelse-system och (västerländska) bemäktigandeordningar. Så har t.ex. avgränsats en särskild orientalism (Said 1978) och balkanism (Todorova 1997).

Den västerländska konstruktionen av Östeuropa har analyserats mest genomgående av Larry Wolff (1994). I anslutning till Edward Said, beskriver han ”the invention of Eastern Europe as an intellectual demi-Orientalization” (ibid. s. 7). För Wolff blir Winston Churchills legendariska tal om en ”järnridå” mellan öst och väst till en logisk fortsättning på upplysningstidens konstruktion av det barbariska, okristna, mörka och efterblivna Östeuropa befolkat av halvsvildar (jmf. ibid. s. 8f., 11, 32, 202):

The original division ... happened at home. It was Western Europe that invented Eastern Europe as its complementary other half in the eighteenth century, the age of Enlightenment. It was also the Enlightenment ... that cultivated and appropriated to itself the new notion of “civilization,” ... Such was the invention of Eastern Europe. It has flourished as an idea of extraordinary potency since the eighteenth century, neatly dovetailing in our

I Wolffs exposé över västerländska tankar om öst framstår Ryssland, föga förvånande, som själva koncentratet av Östeuropa. Ryssen är följaktligen sinnebilderna av östeuropéen – bonden är ”fit only for slavery” och adelsmannens försök till skick och sätt är tunt som fanér (ibid. s. 11, 23). Ryssland har under perioder ensamt fått representera ’den andre’ i vissa västerländska samhällen. Den franska nationella idén konstruerades t.ex. som en antites till ryskheten, med revolutionsidealerna satta i bjärt kontrast till det ”tsaristiska tyranniet” (Lin 2003:125). Men idén om Ryssland som det mörka Öst fyller även en viktig funktion i dagens västerländska demokratier, t.ex. i det polska kollektiva medvetandet, där det får stå för det moderna Polens motsats: icke-europeiskt, mystiskt, ociviliserat, hotfullt och repressivt (Zarycki 2004:599).

3.1.1 Svenska bilder av Ryssland

Sverige äger del i denna västerländska idétradition där Östeuropa och framför allt Ryssland fungerat som en definierande ’andre’. Faktiskt har svenskarna snarast i högre grad än andra européer sett sin svarta spegelbild i ryssen. Det återfinns i språket i form av begreppet rysskräck och uttryck som ”är du alldeles rysk!”. Torsten Burgman menar att den negativa Rysslandsbilden har långa anor:

Synen i Sverige på Ryssland under medeltid och 1500-tal, dikterades givetvis av att länderna utkämpade krig, ofta med stor grymhet. I västerlandet och *särskilt i Sverige* [min kursivering] såg man Ryssland som ett rike präglad av mongoliskt barbari. (Burgman 2001:93)

Genom att tillskriva ryssarna diverse negativa egenskaper såsom avguderi, svekfullhet, barbari, brist på uppfostran, våldsamhet, högfärdighet mot utlänningar, och benägenhet för dryckenskap, sökte svenskarna under den här perioden skapa legitimitet för sina militära kampanjer mot Ryssland (Kan 1996:176). Ryska härjningar längs Sveriges kust 1719-1721 befäste bilden av ryskt barbari, samtidigt som motsvarande svenska räder inne i Ryssland tio år tidigare bekvämt försvann ur det svenska historiemedvetandet (Oredsson 2003:359). Med ett kort avbrott vid tiden för 1812 års antinapoleonska svensk-ryska allians förblev Ryssland den potentiella fienden nummer ett. 1800-talsdogmen om den ryska strävan att nå världshaven präglade svensk försvarsplanering och -debatt (Burgman 2001:47). Man oroade sig för sågfilare (tänkta spioner) och förryskningskampanjen i Finland (Oredsson 2001:346). Under tsarväldets sista år underhölls rysskräcken av viktiga svenska kulturpersonligheter, som Sven Hedin och Esaias Tegnér. Den förre skrev framtidsfiktionser där kosacker red runt i Kungsträdgården (*Ett varningsord* och *Andra varningen*) och den senare skaldade fosterländska dikter (t.ex. *Svea*) (Burgman 2001:47, 28).

Även om Danmark under perioder varit Sveriges huvudsakliga antagonist, är

det Ryssland som sedan 1700-talet burit epitetet ”arvfiende” (ibid. s. 18). Detta hänger ihop med synen på Ryssland som väsensskilt Sverige på ett helt annat sätt än (lille)bror Danmark. Ryssen kom till skillnad från dansken att konstrueras som ett ”främmande, närmast metafysisk[t hot]” (Gerner 2000:34), något som förstärktes efter oktoberkuppen 1917 så till den grad att århundraden av fredliga ekonomiska och kulturella kontakter inom triangeln Stockholm-Helsingfors-S:t Petersburg förträngdes (ibid.).

Under 1900-talet fortsatte sålunda Ryssland att betraktas mer än något annat som ett hot. Det sedermera dubbla hotet, både från Ryssland/Sovjetunionen som stat och från bolsjevismen som ideologi, tedde sig så stort att en annan hotbild faktiskt höll på att helt hamna i skymundan: det Tredje riket (Oredsson 2003:359, Oredsson 2001: 360). När det kalla kriget tagit vid efter andra världskrigets slut, förde det naturligtvis med sig ett extremt fokus på Sovjetunionen som hot. Intressant är att svenskarna trots Rysslands synbarliga omdaning tenderade att förklara Sovjetunionens dåliga sidor som specifikt ryska egenskaper snarare än något kopplat till det socialistiska systemet. Ryssarna sades t.ex. sakna karaktär, renlighet, ordning och organisationsförmåga (Oredsson 2003:359, Gerner 2000:40). Idéerna om den ryska förflackade karaktären och det ryska hotet kombinerades med fördel, som i fiktionen *Ockupationen av Sverige 195X*. I citatet nedan adresseras de svenska arbetarna efter ett fiktivt bolsjevikiskt maktövertag:

Du såg Dig nedtvingad på en levnadsnivå, som möjligen kan bäras av ett ryskt folk, sedan hedenhös vant vid förtryck ovanifrån, men som en i frihetens anda uppfostrad svensk arbetare eller arbeterska icke i längden står ut med. (Ergo 1950:161)

Som framgår av denna korta historiska exposé, är Rysslands diskursiva roll mer än något annat fienden och hotet. ”Ryssland som hot” överlevde även kalla kriget (Oredsson 2003:363). Härvidlag föreligger en närmast fantastisk kontinuitet i den svenska rädslan. Oavsett om det rått kallt krig eller avspänning, oavsett om trenden har varit att fokusera på en hotbild eller multipla (t.ex. organiserad brottslighet, flyktingvågor, epidemier, spridning av NBC-vapen), har hoten tenderat att geografiskt lokaliseras till Ryssland/Sovjetunionen:

Till skillnad från mer specifika, episodiska hotbilder ger ”hotbild Ryssland” inget konkret svar på vad hotet består i, vad som kommer att hända, hur det kommer att hända, eller vad hotet riktar sig emot. Däremot ger ”hotbild Ryssland” preliminärt svar på frågan om var hotet kommer ifrån, och därmed direkt eller indirekt vem som är fienden. (Eriksson 2004:124f.)

Ebba Sävborg Romare är på samma spår när hon inleder en utläggning om den svenska synen på vår östra granne med att slå fast att ”Ryssland är vår motbild”. Efter att ha lyft fram det svenska förfrämmandet och mystifierandet av ryssen, konkluderar hon med det motsägelsefulla konstaterandet att han upplevs lika farlig både som stark och svag (Sävborg Romare 2000:12). Det kanske är det yttersta beviset för att rysskräcken är en djupt institutionaliserad hotbild; att vad som än händer med fienden så blir det till en ny hotdimension, ibland till synes

medvetet utlaborerad i lönn i korridorerna i Kreml för att förvirra svenska försvarsplanerare.

3.2 ...och aldrig mötas de två?

De gamla västerländska föreställningarna om Ryssland som väsensskilt väst utgör en spänning som modern Rysslandsforskning måste förhålla sig till. Diskussionen kring rysk kontinuitet, i förlängningen inbegripande förekomsten av någon essentiell ryskhet, är central. Innebar Sovjetunionen ett brott med det ryska tsardömet eller rör det sig om steg i en ”patrimonial tradition” för att tala med Richard Pipes (Pipes 1995, jmf. Gerner m.fl. 1995:196, Hedlund 2005:125f.)? Är rysk kultur inneboende framstegsfientlig? För dem som svarar ja, kan t.o.m. marquis de Custines mörka reseskildring *La Russie en 1839* bli till en kuslig föraning om Sovjetunionen (SvD990707). Just den här typen av deterministiska resonemang är enligt mitt förmenande knappast vetenskap, utan snarare medel för att förminska en grupp människor till några få essentiella, eviga karakteristika. Men eftersom tankefigurer av denna art förekommer i vetenskaplig skrud, måste de noteras inför en analys av samtida svensk Rysslandsdiskurs. Särskilt eftersom de här uppträder i mer sofistikerad form än i diskursen generellt.

För denna uppsats vidkommande är två aspekter av modern Rysslandsforskning mest intressanta. De kommer att behandlas i tur och ordning: (1) frågan om den ”ryska själen”, om den ryska kulturen och hur den framställs i termer av föränderlighet och beständighet, samt (2) frågan om kontinuitet mellan de olika ryska statsbildningarna och hur kontinuiteten framställs.

Den ryska kulturens bysantinska arv, med rötter i 1054 års schism mellan de öst- och västromerska kyrkorna, brukar tas till intäkt för en tänkt vattendelare mellan öst och väst. Det rysk-ortodoxa öst är ”präglad av en dogmatisk svart-vit världsbild⁶ utan utrymme för individuellt ansvar och initiativ, kompromiss, modernt ekonomiskt tänkande och skiljelinjer mellan politik och moral”, medan väst är ”genomsyrat av idéer om mångfald och differentiering, individualism och rationalitet” skriver Kristian Gerner m.fl. (2002:30). I *Hjärnridån* liknas de västliga och östliga kulturfärena vid ”två tektoniska plattor, som under århundraden gnider mot varandra” – underförstått utan något utbyte dem emellan, naturligtvis (Gerner m.fl. 1995:12). Med den ”ryska mentaliteten” som slagträ döms ryssarna också till efterblivenhet, i det att Ryssland beskrivs som immanent framstegsfientligt (trots 70 års flört med den kommunistiska utopin). Slavisten Per-Arne Bodin hävdar t.ex. felaktigt⁷ att ryskan tvangs låna engelskans ”progress” för att beteckna framsteg (Bodin 1993:88). Ofta är det den typen av lätt

---

⁶ Detta brukar härledas till den ryska kristendomens avsaknad av skärseldsbegreppet (jmf. Bodin 1993:124f.).

⁷ Det äktryska *razvitije* (=utveckling) måste anses motsvara svenskans framsteg.

uppstyltad bevisföring som åberopas när tesen om Ryssland som fundamentalt annorlunda väst torgförs.

Den skarpa kulturella skiljelinje som grundades 1054⁸ verkar kunna användas för att förklara allt från Sovjetunionens själva väsen till mer prosaiska företeelser som Jeltsins druckna försök att dirigera orkestern vid ett statschefsmöte. Efter att ha konstaterat att "[m]ystiken, gåtfullheten och maktfullkomligheten som omger Jeltsin ansluter ... sig till det bysantinska idealet", fastslår Bodin apropå dirigeringen att "det finns kulturella ramar också för hur en människa fungerar som berusad – och hur en ledare skall uppträda" (Bodin 2000:82). Det bysantinska arvet i övrigt blir nästan till en predestinerad aggressiv imperialism, eftersom tredje Rom-tanken, d.v.s. uppfattningen att Ryssland såsom Bysans efterföljare har att förvalta den sanna kristendomen, tolkas i termer av erövringskrig. Så skriver t.ex. Bodin att sovjetkommunismen var tredje Rom-tanken i sekulariserad variant (Bodin 1993:119). Ibland finner emellertid svenska forskare den stora Förklaringen till alla upplevda skillnader mellan Ryssland och 'oss' i något än mer basalt än en religiös splittring anno 1054 – nämligen i den ryska naturen, i tundrans kärvhet. Dylika montesquieuska resonemang vilka torde övergivits i alla andra sammanhang har uppenbart överlevt i studiet av Ryssland (för exempel, se Karlsson 1999:98-100).

Ovanstående stereotypa uppfattningar om den ryska kulturen går igen i mer renodlat samhällsvetenskaplig forskning. I *Hjärnridån* konstateras att "[d]et sovjet socialistiska systemet [i] ideologiskt, statsrättsligt och politiskt avseende [var] en fortsättning på det ryska tsardömet, som i sin tur var en förlängning av det östromerska systemet" (Gerner m.fl 1995:110). Stefan Hedlund ger i *Russian Path Dependence* en föraning om huruvida determinismen fortsätter: "As Vladimir Putin embarked on his second term as president, it was becoming clear that Muscovy had once again been reconstituted" (Hedlund 2005:305). På något märkligt sätt verkar ryssarna vara dömda alltsedan 1054 års ömsesidiga bannlysningar av påven och patriarken att reproducera en ytterst specifik kultur, och i förlängningen ett ytterst specifikt politiskt system – det auktoritära.

3.2.1 En motbild

Naturligtvis finns det alternativa Rysslandsbilder inom forskningen. Slutligen vill jag visa på en sådan konkurrerande analys, utförd av Martin Malia, som ett exempel på en idé- och forskningstradition som svensk Rysslandsdiskurs *inte* har några starka intellektuella kopplingar till (vilket skall visas längre fram). Malias poäng är att man inte behöver läsa rysk historia som ett konsekvent avståndstagande från Västeuropa, eller dessa båda kulturer som på något sätt

---

⁸ Vissa forskare menar att den verkliga vattendelningen skedde redan när Rus' (det gamla Kievryssland) tog dopet från Bysans i slutet på 900-talet och introducerade kyrkoslaviskan som religiöst språk, varför man hamnade utanför "det latinska blodomloppet" (jmf. Martin 2002:5ff.).

varandras motsatser. Det har funnits ett enormt utbyte mellan Ryssland och övriga Europa under århundradena. I stället för att se Sovjetunionen som rysk-bysantinsk härskarstradition i sin prydno, blir det till en extrem avvikelse:

[T]he thesis advanced here is that Russian Russia since Peter the Great has generally moved toward convergence, however halting, with the West, and that it is Marxist-Leninist, Soviet Russia that represents both maximal divergence from European norms and the great aberration in Russia's own development. Seen in this perspective, therefore, Russia threatened the West most when she was least distinctively Russian. (Malia 1999:12)

Malia går alltså i svaromål mot alla dem som ser Rysslands historia i termer av långa kontinuiteter, där den förment eviga, icke-europeiska ryska mentaliteten fungerar som oberoende variabel. Därmed avvisas också föreställningar om ryssen som på något sätt essentiellt barbarisk, auktoritär etc. (jmf. Malia 1999:7ff.).

4 Analys

Så här långt har jag presenterat ett teoretiskt ramverk för studiet av bilden av 'den andre', formulerat ett knippe operationella strategier destillerade ur ramverket, samt visat på de bakomliggande rötterna till den svenska Rysslandsbilden (både de diskurs-historiska och akademisk-intellektuella). Nu tar analysen vid.

I de ca. 340 analytiska artiklar ur DN, SvD och GP som utgör materialet, framställs Ryssland på ett förhållandevis tacksamt sätt för den diskursanalytiker som är intresserad av förekomsten av stereotyper och fördomar. Det skall dock sägas direkt att diskursen inte är *helt* hegemon. I materialet finns enstaka utsagor som i sina framställningar av Ryssland i olika grad avviker från det gängse, främst genom att avvisa framställningar av Ryssland som fundamentalt annorlunda⁹. På det stora hela är svensk Rysslandsdiskurs emellertid frapperande stark och kongruent.

Redan nu vill jag presentera den ekvivalenskedja som går att härleda ur materialet (jmf. Rysslandsbilderna i kapitel 3). För analysens skull har representationerna av Ryssland renodlats till något slags idealtyper i enlighet med följande: Ryssland framställs i svensk diskurs som *icke-västligt* (ociviliserat, gåtfullt och irrationellt), *opålitligt*, *auktoritärt* (avseende styrelse och folkkyrka) och *hotfullt* (kaotiskt och i form av "lede fi"). Dessutom framstår Ryssland som *evigt*, som essentiellt och oföränderligt. Tanken om det eviga Ryssland, om den "ryska själen", fyller en dubbel funktion: "Ryssland som evigt" är både en specifik representation av Ryssland och en diskursiv mekanism, eftersom den utgör stoffet för olika typer av essentialistiska likställningar och därmed bidrar till reproduktionen av de andra Rysslandsbilderna. "Ryssland som evigt" fungerar således som ett slags metarepresentation. Därför blir det också under denna rubrik som det mest frapperande i svensk diskurs sätts under luppen; när "Ryssland som evigt" fogas samman med övriga representationer kommer den diskursiverade, deterministiska *förklaringen* till stånd.

De fem representationerna är naturligtvis intimt sammanhängande, så till den grad att de bitvis är svåra att hålla isär analytiskt. Ryssland upplevs t.ex. som opålitligt både per se och p.g.a. dess auktoritära och icke-västliga drag. Icke desto mindre är de var och en för sig viktiga framställningar av Ryssland.

Ordningen i ekvivalenskedjan, d.v.s. Ryssland som icke-västligt, opålitligt, auktoritärt och hotfullt, är varken vald på måfå eller grundad på skillnad i förekomst. Snarare försöker jag rekonstruera den mentala resa vi gör när vi tänker

---

⁹ T.ex. kritiserar rysskräck (SvD061209, DN000115) och historiedeterministiska Rysslandsframställningar (SvD950418).

på Ryssland. Det som uppfattas som flagrant annorlunda än Västeuropa blir svårt att förstå; det som är svårt att förstå upplevs lätt som opålitligt, varvid det ligger nära till hands att lyfta fram det auktoritära och mörka; och från svårförståelighet och misstänkliggörande är steget kort till rent fiendskap. Så går resan till den punkt där Ryssland blir ett existentiellt hot. Lägg sedan till idén om det eviga Ryssland, så har vi en starkt kongruent diskurs, fångad i sin egen centripetala logik.

I det följande kommer jag att analysera de ovannämnda bilderna av Ryssland, diskutera dem och kommentatoriskt ifrågasätta deras rimlighet, visa på kvarhängande stereotyper och fördomar samt reflektera över kopplingar bakåt i tiden. Samtliga kursiveringar i de fristående citaten är mina egna, om inte annat anges.

4.1 Ryssland som icke-västligt

Föreställningar om rysk annorlundahet i jämförelse med Västeuropa fungerar som ett slags diskursiv utgångspunkt, från vilken övriga representationer emanerar. ”Ryssland som icke-västligt” manifesteras genom åtminstone två olika inslag: beskrivningar av Ryssland som ociviliserat respektive gåtfullt/irrationellt. I det till ytan mycket oskyldiga exemplet nedan förekommer båda samtidigt:

Det räcker inte att Putin gör referenser till Kant och Schiller för att frågan om Rysslands väg ska anses besvarad. (SvD011010)

I citatet är det underförstått att Putins användning av våra västerländska filosofer är onaturlig och ett försök att göra sig till del av något han inte är. Genom ett litet nålstick blir läsaren påmind om att Ryssland inte tillhör ’civilisationen’. Men i samma korta citat finns en annan representation av Ryssland som icke-västligt, nämligen frågan om Rysslands väg. Quo vadis, Ryssland? tycks näppeligen kräva någon vidareutveckling utan äger ständig aktualitet. Oförutsägbarheten är en del av idén om det gåtfulla Ryssland. Föreställningar om Ryssland som ociviliserat och gåtfullt går således hand i hand.

4.1.1 Ryssland som ociviliserat

Den ryska bristen på civilisation framställs dels som ett främmandeskap vis-à-vis västerländska manér och kunskaper i allmänhet, dels som rent barbari. (Det senare uttrycks naturligtvis mycket sällan så explicit.) Ryssland beskrivs som en plats där ”djungelns lag” råder och ”primitiva lidelser” ligger på lut och riskerar att underblåsas (DN960517, DN980417). Inte konstigt då att det ibland kallas för ett utvecklingsland, ännu fjorton år efter det gamla systemets sammanbrott (jmf. SVD981212, DN060121). Följaktligen finner DN:s ledarsida svaret på frågan om upprinnelsen till den (uppenbarligen självklara) ”rysk[a] maktsträvan” i

”ekonomisk efterblivenhet ... ja, strängt taget en utkantskultur” (940525). Även i välvilliga artiklar om ’moderna’ ryssar finns en storebrorsattityd och ett avståndstagande från den ryska bristen på civilisation:

[O]ckså på rättsområdet tas små steg. ... När en grupp jurister från S:t Petersburg nyligen besökte Hallanstalten ... noterade de förvånat att svenska fångvaktare *hövligt* knackar på innan de öppnar dörren till en cell. (SvD980225)

Hövlighet, liksom demokrati och andra västerländska paradgrenar, är något ryssen uppenbarligen måste undervisas i (jmf. SvD021029).

Det ryska agerandet i Tjetjenien beskrivs genomgående med en vokabulär (lingvistiska markörer) som för tankarna till ’ociviliserade’ folk: barbariskt, mordiskt, slakt, tortyr, brutalt, utrotning, skräckvälde, etnisk rensning och vidriga folkmord¹⁰. Dock framstår dessa ändå som relativt kopplade till just kriget i Tjetjenien och inte nödvändigtvis till någon rysk essens. Däremot finns det längre framställningar, som implicerar just en sådan koppling:

Leo Tolstoj ... har i flera berättelser [från 1800-talets ryska Tjetjenien-krig] skildrat samma sorts övergrepp som i dag rapporteras från Groznyj ... ”en av [de ryska] busarna dödade spädbarnet; tog det i dess små ben och slog huvudet mot väggen” ... Likheterna mellan dåtid och nutid fick häromåret den oberoende ryska tv-kanalen TV 6 att göra en dokumentärfilm ... Samma platser. Samma tillvägagångssätt. Samma konflikt. Men 150 år senare. (GP041211)

Man kan ifrågasätta om det är rimligt att ryska militära operationer konsekvent framställs som grymma och barbariska, i jämförelse med beskrivningen av t.ex. amerikanska diton – av vilka vår tid sett så många. Men i exemplet ovan framträder en ännu intressantare del i diskursiveringen av ”Ryssland som icke-västligt”. Det uttrycker en återkommande tankefigur, nämligen att de ryska grymheterna i Tjetjenien för det första lika frånstötande som för 150 år sedan, för det andra är del av det specifikt ryska sättet att kriga. Eftersom ryssen verkar ha benägenhet för grymhet i krig, är det föga förvånande att landets försvarsmakt också liknas vid kosacker, ökända i Sverige under vissa tider. ”[K]osackerna svinga[r] knutpiskan” skriver DN om ryska försvarets ambition att ”garantera lugn och ro i samhället” (DN930307). Det är samma kosacker som red runt i Kungsträdgården i Sven Hedins böcker, och samma kosacker i vars anda ryska krigsmän tycks verka.

”Ryssland som ociviliserat” kan således ses som ett kontinuum, från okunskap om de västerländska filosoferna till rent barbari. Det handlar om alienation från samma värdegrund, bara i skiftande mån (SvD061208).

---

¹⁰ Se SvD950213, SvD970313, SvD000326, SvD061010, DN991228, DN991128, SvD051212, DN950416 och SvD950606 för exempel på respektive lingvistisk markör.

4.1.2 Ryssland som gåtfullt och irrationellt

Ryssland skiljer sig från västerlandet inte bara genom sin brist på civilisation, utan är annorlunda på ett annat, mer basalt sätt: det är gåtfullt, irrationellt och följaktligen oberäkneligt.

Rysk irrationalitet beskrivs som fördunklande i det stora, eftersom ”Putin inte handlar logiskt, enligt västerländskt sätt att se” (DN031114). Men gåtan återfinns också i mer prosaiska sammanhang, som i konstaterandet att ”vodkan är en nödvändig beståndsdel i den ryska civilisationen ... Och ingen kan förklara varför” (GP060722). Att många gåtor skulle kunna få sina svar (som att sociala problem och alkoholmissbruk ofta går hand i hand) framstår inte som intressant. I stället är gåtan diskursiverad och repeterad. Inte ens den svenska ekonomiska modellen kan fungera i Ryssland, därför att den skulle leda till ”korruption och ekonomisk nedgång” (DN970311). Förhållanden som i ett ”europeiskt perspektiv” är outhärdliga kan fortgå i Ryssland, eftersom ”[d]en ryska nationen och befolkningen har en anmärkningsvärd förmåga att uthärda kriser och umbäranden ... [d]en ryska nationens *inneboende* seghet kan mycket väl förhindra en djupgående samhällskollaps” (SvD000623). Ryssland fungerar helt enkelt inte som andra samhällen (jmf. SvD040905).

Den mest framträdande aspekten av den ryska gåtfullheten är oförutsägbarheten¹¹. Ovissheten om Ryssland gör landet oberäkneligt och farligt: ”Alltmedan den ryska krisen förvärras för varje dag stiger känslan av vanmakt och oro över västerlandets brist på kunskap och djupare förståelse för hur detta säregna samhälle fungerar” (SvD980924). ”[V]i måste förstå de ryska tankegångarna” (DN960517). Sist och slutligen, som att skuldbelägga patienten för sjukan, framställs det dessutom som att det är ryssarna själva som väljer att vara mystiska: ”[de] har kringvävt sig själva med en mystik som stått trotsande i vägen för alla försök till rationell analys” (SvD950726). När oförutsägbarheten kombineras med en annan återkommande framställning, nämligen att Ryssland ständigt återfaller i auktoritära system, blir det lätt paradoxalt, som här:

Vad som utifrån framstår som ett fritt val av president innebär i själva verket en återgång till den sovjetiska alternativlösheten, fast under demokratiska former, ännu ett exempel på den politiska utvecklingens oförutsägbarhet i Ryssland. (SvD000324)

Stora kontinuiteter och ständig oberäknelighet verkar gå hand i hand i svensk Rysslandsdiskurs.

---

¹¹ Se t.ex. SvD970324, SvD991221.

4.2 Ryssland som opålitligt

Den svenska misstron mot Ryssland har rötter som sträcker sig djupare än till idén om den ryska icke-västligheten, även om det naturligtvis finns en koppling. Ryssarnas intentioner misstänkliggörs i de allra flesta fall – intressant nog oavsett om utspelet, agerandet etc. framställs som ’gott’/gynnande svenska intressen eller ej.

Den ryska Tjetjenienpolitiken är ett rätt uppenbart mål. Ryssland har ingen ”ärlig ambition att främja lag och ordning i Tjetjenien” utan för krig för att ”stödja olika makteliter ... med vilkas hjälp ’familjen’ i Kreml kan trygga sina långsiktiga intressen” (DN991114, DN991126). I svensk Rysslandsdiskurs sker all denna förstörelse mycket medvetet:

Vad man har *lyckats uppnå* med det ”lilla” kriget i Tjetjenien är något vi inte har sett sedan Sovjettiden, nämligen en total ideologisk-moralisk uppslutning kring en stark ledare. Putin är på väg att bli det Jeltsin så hett har *eftertraktat* men inte lyckats bli, nämligen en *oomstridd rysk tsar*. (DN991228)

Sist i citatet ovan tydliggörs kopplingen till idén om den evigt auktoritära ryske ledaren, en föreställning vi får anledning att återkomma till.

Andra sammanhang då Ryssland närmast automatiskt misskrediterats är t.ex. lägenhetsattentaten i Moskva 1999, Litvinenko-affären och Östersjögasledningsprojektet¹². Misstron förs ofta fram genom historiska analogier (i fallet Litvinenko dras t.ex. paralleller till Trotskijs ökända hädanfärd medelst ishacka), eller andra essentialistiska likställningar.

Också ryska politiska ledare framställs konsekvent som opålitliga, framför allt ur demokratisk synvinkel. Jeltsin och Putin har båda förutspått vilja bryta mot konstitutionen i akt och mening att stanna på sin post; och detta lustigt nog med samma anklagelseakt – att Rysslands president genom att besätta ett eventuellt ryskt-vitryskt statschefsämbete skulle kunna kringgå reglerna (se t.ex. SvD990710, GP041001). Misstänkliggörandet gäller naturligtvis i högsta grad presidenternas utrikespolitik: ”Hos alla ryska ledare, oavsett partifärg och bakgrund, finns drömmen om att återupprätta Rysslands storhet” konstaterar ledaren i DN (960517). ”Björnen” är en vanlig metafor för den ryske ledaren, och om björnen vet vi som bekant att ”man kan dock honom aldrig tro” (DN930209). Som vanligt i svensk Rysslandsdiskurs finns det en märklig blandning av föreställningar om kontinuitet och brott: trots att ryska ledare beskrivs som björnar och tsarer, som förkroppsligande opålitlighet och auktoritärt styre, verkar det ständigt vara värst ”just nu”. Jeltsins ”halvdemokrati”, som han under sin krafts dagar konsekvent anklagades för att underminera, blir till en liten idyll när Putins ”nedmontering” av densamma förs på tal (SvD960701, SvD031210). Man

---

¹² Se t.ex. DN061209, DN991114 och DN070227.

skulle kunna tala om en domedagsattityd i misstron vis-à-vis det ryska styret.

Även när Ryssland agerar på ett med svenska ögon uppenbart sympatiskt sätt misstänkliggörs intentionerna. Putins mer västvänliga politik efter terrorattackerna 9/11 kallas för en ”Potemkinkuliss i enlighet med gammal rysk tradition” (SvD011010). De ryska minoriteterna i Estland och Lettland beskrivs som en ”nödvändig diaspora för [Rysslands] eftersträvade stormaktsstatus” och försvaret av deras rättigheter förstås som medvetet satta ”käppar i hjulet inför [EU:s] östutvidgning[...]” (SvD960403A, SvD031203). T.o.m. Rysslands sentida underskrift av Kyoto-protokollet tas till intäkt för misstro i svensk diskurs:

Vad det handlar om är en tillämpning av klassisk diversionstaktik av samma slag som när Sovjetunionen propagerade för kärnvapenfria zoner och samtidigt rustade upp. Det är spel för dem som vill låta sig bedras i syfte att dra bort uppmärksamheten från den illavarslande politiska utvecklingen i Ryssland. (SvD041001)

Det diskursiva misstänkliggörandet av Rysslands intentioner, kryddade med historiska analogier, är i det närmaste konsekvent; oavsett vilka signaler Moskva sänder ut, oavsett hur den ryska regeringen agerar, förutsätts det värsta. Att Ryssland alltid vill ont är naturligtvis en stereotyp. När illviljan tillskrivs en tänkt rysk essens och tas till intäkt för negativa attityder gentemot Ryssland fungerar misstron som en fördom.

4.3 Ryssland som auktoritärt

Liksom övriga Rysslandsrepresentationer är föreställningen om ”Ryssland som auktoritärt” nära kopplad till andra tillskrivningar, t.ex. ”icke-västligt” och ”opålitligt”. De auktoritära dragen förstås som icke-västliga och accentueras som en del av misstänkliggörandet. Men det finns en viktig skillnad: det är i högsta grad rimligt att tala om Ryssland som auktoritärt. Rysslands styrelse har under president Putins ledning blivit allt mindre demokratisk. Men i svensk Rysslandsdiskurs finns litet av urskillning och mycket av fördomar. Det ryska styret målas automatiskt med de svartaste av penslar och ryssarna förutsätts söka en ’stark man’. ”Ryssland som auktoritärt” innefattar två inslag: ”Den reinkarnerade tsaren” och ”Den underdånige ryssen”.

4.3.1 Den reinkarnerade tsaren

När rysk politik analyseras i Sverige finns en alldeles särskild vokabulär, ungefär som för Tjetjenienkriget. Presidenten omnämns växlande som tsar, lillefar,

partiboss; presidentinstallationen kallas kröningsakt; finansmän i regeringens närhet benämns bojarer, eller oligarker; säkerhetsrådet jämförs med en sovjetisk politbyrå och politiska grupper blir till klaner¹³. Alla dessa lingvistiska markörer bär på mycket specifika konnotationer, naturligtvis först och främst om det gamla despotiska tsarväldet och likaledes auktoritära Sovjetunionen. Dessutom befäster den här typen av markörer idén om ”Ryssland som evigt”, vilket vi skall återkomma till.

Den ryske ledaren förutsätts således vara auktoritär. Detta uttrycks också i mindre rimliga analyser av typen ”[Jeltsin är] otvivelaktigt mer despot och diktator än demokrat” (SvD971130). Att ”söndra och härska” framställs som det typiskt ryska sättet att regera; ”surret” i Kreml är inte politik i västerländsk mening, utan ”bysantinska palatsintriger” (GP980325, SvD951216)

Redan Jeltsin, som på senare tid har omfamnats av försoningens skimmer, framställdes ofta som demokratins själva motpol. Han ”hata[de] att ifrågasättas som landets enväldige ledare och reagera[de] ofta primitivt, likt en gammaldags tsar eller i enlighet med det kommunistiska system han själv fostrats i” (SvD990514). När nu Putin skridit fram som en ny Stalin i svensk Rysslandsdiskurs framstår Jeltsin, i enlighet med tesen att Ryssland alltid är farligast just nu, som en harmlös kuriositet. Jämförelsen mellan Putin och Stalin¹⁴ är svensk Rysslandsdiskurs ultimata stigmatisering: dagens ryske president likställs med historiens troligen störste massmördare och låses samtidigt fast vid honom med ”den ryska traditionen” som diskursiv boja. Den svenska idén om ryska ledare som enväldshärskare står förmodligen starkare i våra sinnen, än Putin sitter säkert på sin tron (för att använda en annan populär tsar-metafor).

4.3.2 Den underdånige ryssen

Den andra sidan av myntet är föreställningar om det ryska folkets förkärlek för ’starka’, auktoritära ledare. I svensk Rysslandsdiskurs blir offret svaret skyldigt på varför så mycken repression drabbat ryssarna genom århundradena.

Så fort ett ryskt val skall kommenteras, eller den ryska demokratins tillkortakommanden diskuteras i största allmänhet, finns en särskild liturgi att följa: varje analys skall inledas med några ord om hur ”[r]yssarna, traditionellt sett ett följsamt folk” kräver en ”stark ledare” (GP031207, DN960810). Själva tankefiguren bakom, om ryssens inneboende underdånighet och härskarideal à la Ivan den förskräcklige, är så självklar att den inte behöver artikuleras djupare. När så ändå sker, ser det ut som i citatet nedan från artikeln ”Ryske bossen Boris Jeltsin har makten i sin hand” (GP971130):

---

¹³ Se SvD960403B, GP971205, GP971130, SvD960403, SvD980608, DN030113, GP950115 och SvD990710 för exempel på respektive lingvistisk markör.

¹⁴ Se t.ex. SvD031125, SvD050504.

[R]yssarna ... vill ha ledare av den typ som ser ut att kunna lägga en björn på rygg med ena handen och samtidigt hålla i sig en flaska vodka med den andra. Den världsvane Gorbatjov blev aldrig folkkär. I Ryssland är det kraftkarlar som går hem [...].

Också här går olika Rysslandsrepresentationer in i varandra. Den ”analytiske och resonerande” Gorbatjov – således uppenbart västinfluerad – passar inte det ryska kynnet (GP951129). I svensk diskurs mullrar det i stället ur de ryska folklagren om ”förhoppningar om en rysk Pinochet” (GP041001)!

Demokratin i sig själv är något ryssarna inte förstår, med följd att de faktiskt får ”vad de vill ha” (DN040314). Som så ofta annars i svensk Rysslandsdiskurs framträder här en intressant paradox: samtidigt som de ryska valen (med rätta) kritiserats som ofria, skänks president Putin legitimitet i det att ryssarna till sin natur uppges önska förtryck.

4.4 Ryssland som hot

Det är få folk som fått en egen rädsla uppkallad efter sig i svenska språket. Men ”rysskräcken” lever vidare och frodas. Precis som i forna dagar är föreställningen om Rysslands farlighet den allra starkaste representationen i svensk diskurs. De sekelgamla farhågorna om Ryssland som först och främst ett hot har stått starka under hela det tidsspänn denna uppsats omfattar, vilket kanske förvånar den som minns nedrustningsbesluten från 90-talet¹⁵. För att rekapitulera slutsatserna från kapitel tre: även när Ryssland uppfattats som svagt, eller andra hottyper än strikt militära dominerat debatten, har fokus på Ryssland bestått.

”Ryssland som hot” består av två huvudsakliga inslag: ”Ryssland som kaos” och ”Ryssland som lede fi”. I.o.m. sistnämnda föreställning är vi framme vid den punkt där ryssen definieras som ’vår’ fiende – den ultimata markeringen mot ’den andre’.

4.4.1 Ryssland som kaos

Framför allt under 90-talet dominerade framställningar av Ryssland som ett samhälle i upplösning, som ett oorganiserat, korrumpert maffiavälde. Häri sågs två risker för svenskt vidkommande: att rysk maffia skulle etablera sig i Sverige,

---

¹⁵ Som nämndes inledningsvis är avsikten med denna uppsats inte att studera intradiskursiva förändringar på något systematiskt sätt. Den diskursiva variation som tas upp i detta avsnitt skall inte ses som definitiv, utan som förenklingar i syfte att skapa sammanhang för läsaren. Även om ”Ryssland som hot” till ytan skiftat till grad och art under perioden ifråga, menar jag att den klassiska rysskräcken (det militära hotet) ständigt förblivit aktuellt.

och att Ryssland skulle kollapsa och därmed även kontrollen över landets militära maktmedel.

Hotbild Ryssland innefattar således i högsta grad rädsla för ryskt kaos, men hotet självt är del i en kontinuitet. ”Brottsligheten är i dag det stora hotet från Ryssland”, konstateras i DN (971201). Med ”i dag” antyds att det är just hotets karaktär som är en nyhet. Rädslan för att Ryssland skall explodera i en våg av brott är också kopplad till ”icke-västligheten”, till föreställningar om rysk oförmågenhet att organisera sitt samhälle. Implikationerna av denna oförmågenhet kan bli diktatur:

De kriminella och de styrande hierarkiernas allt snabbare uppgående i varandra är det mest oroande symptomet på samhällsinstabilitet och social konfrontation i dagens Ryssland ... Det ... odlar en nostalgisk längtan efter en ”stark man”. (SvD960701)

Mardrömsscenarioet är ”en militariserad rysk gangsterstat med starka rasistiska och antivästliga underströmmar” (DN991228). ”Ryssland som kaos” inympas på så sätt steg för steg i den traditionella, militära hotbilden. Det vanligaste sättet genom vilket ”kaoset” upphör att vara allmänt hotfullt för Sverige och blir ett rent militärt hot, är bruket av (diskutabla) historiska analogier i framställningar på det välbekanta quo vadis-temat. ”Tyskland hade ... katastrofal [ekonomi] ... men satte ändå en värld i brand” så ”[vad] är det som säger att inte också ryssarna kan producera sin Führer?” (SvD950326, SvD970607). Svaret ligger inte långt borta: ”Vart går Putin? Jeltsins ’Weimarrepublik’, sönderfallande, plundrad och hunsad, förödmjukad ... har hittat sin starke man” (SvD070114).

4.4.2 Ryssland som lede fi

Även icke-militära hot från Ryssland förs således in i fällan så småningom, tillbaka hem till den trygga och välbekanta rysskräckslogiken med ryssen som lede fi. Vanligtvis uttrycks hotet med sublimes medel, som genom benämningen ”björn” eller användningen av historiska analogier. Jämförelser mellan Ryssland och Weimarrepubliken blir till en rekommendation att inte göra om 1925 års försvarspolitiska misstag (se t.ex. SvD041216), eller eftergifter à la München 1938 (se t.ex. SvD960701). Att Ryssland är ett militärt hot, en grogrund för aggressiv fascism, blir uppenbart i båda fallen.

Rysskräcken spelar även en explicit roll i vittskiftande sammanhang, t.o.m. i diskussionen kring Sveriges EG-inträde: ”svenskt territorium skulle då utgöra en språngbräda in i ett nytt Storryssland ... För att eliminera den faran kommer Ryssland vilja anfälla Sverige redan i början av ett krigsskede mellan väst och öst” (DN940202). Om hotet är relevant inför inträdet i den Europeiska gemenskapen så som den såg ut 1994, vid vilken utrikespolitisk situation är det då inte relevant?

Det förment eviga i den ryska hotfullheten löper som en råd tråd i diskursen:

Ett demokratiskt Ryssland är ett lika stort hot mot de baltiska staterna som en kommunistisk diktatur. ... När Stalin ockuperade de tre baltiska staterna

... fullföljde han en gammal rysk strävan att vidga rikets gränser fram till Östersjön. (DN960517)

Häri uttrycks en hotfullhet som lyser lika bländande svart i alla tider och politiska system. Den är väl befast i svensk diskurs-historisk tradition.

I takt med att maktvertikalen stärkts i Ryssland och brottsligheten minskat har hotbeskrivningarna skruvats om något – mindre kaos och mer traditionell säkerhetspolitik. Europeisk energiimport från Ryssland framställs som ett närmast existentiellt hot: ”i går var det stridsvagnar, i dag är det energi” (DN060121). Följaktligen är ”Nord Stream [d.v.s. Östersjögasledningen] ett direkt utslag av rysk maktpolitik gentemot sina grannar” (DN070227). ”För Kreml är priset och inkomsterna sekundära, de ryska naturtillgångarna ska användas för att hävda Rysslands internationella ställning” (DN060105). Att på detta sätt brännmärka ett tysk-ryskt energiprojekt och hemfalla till ren kalla krigsretorik är inte rimligt, när det inte hade väckt uppseende om t.ex. Norge initierat något motsvarande. Att det i svensk diskurs finns en känslighet för vad som rör rikets oavhängighet och integritet får – så som världen ser ut – ses som något naturligt. Men att just Ryssland inte tillåts spela med i det västerländska ekonomiska spelet, med allt vad det innebär av potentiell integration och samarbete, utan i stället stigmatiseras, det beror på diskursiverade fördomar.

4.5 Ryssland som evigt: från likställning till förklaring

[R]yskt flyg [har] kränkt finländskt luftrum ... Vitryssland står under rysk dominans och president Putin försökte nyligen styra presidentvalet i Ukraina. *Historiskt sett kan beteendet förklaras. Ryssland har alltid varit ett despotiskt imperium, sammanhållet av en stark man.* Men också ett hotat imperium som försöker uppnå trygghet genom att kontrollera sina grannar. Ställd inför svårigheter tar president Putin efter tsarer och partibossar. (GP050605)

Svensk Rysslandsdiskurs är full av ”förklaringar” som ovan. Det är onekligen fascinerande att en text kan gå i tryck, vars bärande tanke är att ryska luftkränkningar anno 2005 kan ”förklaras” med att ”Ryssland ... alltid varit ett despotiskt imperium”! Men så stark är nu en gång den diskursiva sanningen i Sverige om Rysslands evighet som idé och stat.

I de fyra ovan rekonstruerade representationerna har historien, sett genom specifika raster, löpt som en röd tråd i form av likställningar, implicita förklaringar och ibland rena prediktioner. Allt kan förklaras med den statiska ryska traditionen – stort som smått. Ekonomiska problem beror på det ”bysantinsk[a] skattesystem[et]” och Jeltsins konvalescensperiod 1995 blir till ett argument för hans likhet med Ivan den förskräcklige (SvD000618, SvD951216). Sålunda framstår Rysslands blodiga historia i ljuset av ”den ryska messianismen” som en logisk kontinuitet: ty ”det som hände under sovjetepoken [var] i betydligt högre grad ... förknippat med fundamentala drag i den ryska traditionen än med

herr Karl Marx” (SvD030712, SvD950726).

Framställningarna av Ryssland i svensk diskurs kan beskrivas som en sagoberättelse. I studiet av Kreml rör vi oss med en vokabulär av tsarer, bojarer, kröningar, kosacker, björnar o.s.v. Finansmannen Boris Berezovskij agerar ”[I]kt en Rasputin” och Alexander Korzjakov framstår som Jeltsins ”grå eminens och tillika onda genius” (SvD990206, SvD960621). Det är således inte konstigt att kremlologin lever vidare, denna mystifikativa journalistiska disciplin vars förklaringsförsök är av ett slag som förbehålls det gåtfulla Ryssland. Också genom sagan manifesteras Rysslands evighet. Sagor berättas igen och igen utan att vi tappar intresset.

Likställningar och förklaringar, oavsett om de tar sig uttryck genom explicita markörer, lingvistiska markörer eller längre tankefigurer, är egentligen bara olika starka versioner av ”Ryssland som evigt”. Essentialistiska Rysslandsframställningar är på en gång en alldeles egen representation och en diskursiv mekanism som upprätthåller övriga föreställningar om Ryssland. Det är i förklaringen som tanken på ”Ryssland som evigt” accentueras, det är här svensk diskurs’ tankemässiga kärna tillåts formuleras oförblommerad. Och det är, att Ryssland och ryssen är en essentiell enhet, oföränderlig över tid och ständigt obehaglig om än fascinerande.

5 Avslutande reflexioner

I Sverige är vi duktiga på att ifrågasätta fördomar, till någon del våra egna och i ännu större utsträckning andras. När det gäller Sveriges förhållande till Central- och Östeuropa och framför allt Ryssland är det av någon anledning nästan enbart 'de andras' myter som är intressanta. Den svenska tankekonstruktionen av Ryssland som nation och folk har inte rönt någon större uppmärksamhet – och det är just därför diskursen står så pass stark. Man förväntas analysera Ryssland med utgångspunkt att det är fundamentalt annorlunda än västvärlden. En utsaga där Ryssland *inte* framställs som icke-västligt, opålitligt, auktoritärt, hotfullt och evigt, faller utanför de diskursiva ramarna och tas inte på allvar. Rysslandsbilden diskursiveras dels genom explicita tillskrivningar i olika former, dels genom mer eller mindre outtalade essentialistiska likställningar och förklaringar, ofta av lingvistisk art.

I takt med att det gamla Östeuropa i ökad utsträckning upptas i den europeiska normaliteten (i form av EU etc.) är det tänkbart att schablonbilden av Ryssland kommer att förstärkas. Östeuropas bortvittrande de facto behöver inte innebära tankefigurens samtidiga sorti. I stället blir det naturligt att gamla östeuropeiska tillskrivningar i högre grad koncentreras till Ryssland. Föreställningen om det östra Europa, om det halvorientala, är en viktig formativ motpol i den svenska och europeiska identiteten, som inte låter sig ruckas på hur som.

Men är då inte dagens Ryssland skrämmande likt gamla tiders tsardömen, eller kanske den sovjetiska diktaturen? Svaret är att vi aldrig kan analysera Ryssland på ett tillfredsställande sätt om vi inte först kastar av oss våra egna skyggglappar. Det främjar inte förståelse av Ryssland att tala om essentiella, oföränderliga särdrag – tvärtom. Just här finns den kanske viktigaste av svensk Rysslandsdiskurs' många paradoxer, i ett slags intellektuell projicering: Ryssland diskuteras i termer av 'vår' binära motpol (ociviliserat, auktoritärt, hotfullt etc.), samtidigt som rysk kultur anklagas just för svartvita dikotomiseringar (i olika vidareutvecklingar av argumentet att "Ryssland saknar skärseld"). På ett liknande sätt tänker vi på Ryssland som evigt, när det snarare är den svenska *bilden* av Ryssland som med framgång kan diskuteras i termer av löpande kontinuiteter. Oavsett vad som har hänt i världen har vi diskursivt behandlat Ryssland och ryssen som en och ett.

Denna uppsats är inte ett försvar för Ryssland, för Tjetjenienkrigets fasor eller de auktoritära inslagen i det ryska samhället. Poängen är inte heller att Ryssland inte utgör något hot mot Sverige. Allt som försiggår i Ryssland är av högsta intresse för svenskt vidkommande, eftersom utvecklingen där får direkta implikationer för Sveriges säkerhetspolitiska situation. Men *just därför* måste svensk diskurs kasta av sig gamla fördomar, problematisera förförståelser och öppna upp för nya vägar i politisk praktik. Det innebär inte historielöshet, utan helt enkelt en strävan efter fördomsfrihet.

6 Referenser

- Beckman, Ludvig (2005). *Grundbok i idéanalys: det kritiska studiet av politiska texter och idéer*. Stockholm: Santéus.
- Bergström, Göran – Boréus, Kristina (2000). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Billig, Micahel (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
- Bodin, Per-Arne (1993). *Ryssland och Europa: en kulturhistorisk studie*. Stockholm: Natur och kultur.
- Bodin, Per-Arne (2000). *Ryssland: idéer och identiteter*. Skellefteå: Norma.
- Burgman, Torsten (2001). *Rysslandsbilden i Sverige: från Ivan den förskräcklige till Vladimir Putin*. Lund: Historiska media.
- Drulák, Peter (2006). "Motion, Container and Equilibrium: Metaphors in the Discourse about European Integration", *European Journal of International Relations* vol. 12, nr. 4, s. 499-531.
- Dyrberg, Torben Bech (1997). *The Circular Structure of Power*. London: Verso.
- Ergo (1950). *Sveriges ödestimma år 195X: då Ryssland tog Sverige*. Stockholm: Aktiebolaget Skolunds bokförlag.
- Eriksson, Johan (2004). *Kampen om hotbilden: rutin och drama i svensk säkerhetspolitik*. Stockholm: Santéus.
- Esaiasson, Peter – Gilljam, Mikael – Oscarsson, Henrik – Wängnerud, Lena (2003). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad* (2:a upplagan). Stockholm: Norstedts juridik.
- Fairclough, Norman (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. London: Longman.
- Focault, Michel (1993). *Diskursens ordning: installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stockholm: Symposion.
- Georgakopoulou, Alexandra – Goutsos, Dionysis (1997). *Discourse Analysis: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gerner, Kristian – Hedlund, Stefan – Sundström, Niclas (1995). *Hjärnridån: det europeiska projektet och det gåtfulla Ryssland*. Stockholm: Fischer.
- Gerner, Kristian (2000). "Svenskars syn på Sovjetryssland: myten om antisovjetismen" i Karlsson, Klas-Göran – Zander, Ulf (red.), *Östersjö eller Västerhav? Föreställningar om tid och rum i Östersjöområdet*. Karlskrona: Östersjöinstitutet/Albinsson & Sjöbergs Bokförlag.
- Gerner, Kristian – Karlsson, Klas-Göran (2002). *Nordens Medelhav: Östersjöområdet som historia, myt och projekt*. Stockholm: Natur och kultur.
- Hedlund, Stefan (2005). *Russian Path Dependence*. London/New York: Routledge.
- Höjelid, Stefan (1991). *Sovjetbilden i nordisk press: svenska, norska och finländska reaktioner på sovjetiskt agerande*. Lund: Studentlitteratur.

- Kan, Aleksandr (1996). *Sverige och Ryssland: ett 1200-årigt förhållande*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Karlsson, Klas-Göran (1999). "Är Ryssland Europa? En genealogisk studie" i Persson, Hans-Åke – Lindström, Fredrik (red.), *Europa – en svärfångad historia*. Lund: Studentlitteratur.
- Laclau, Ernesto – Mouffe, Chantal (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (2:a upplagan). London: Verso.
- Lin, Stephanie (2003). "Image (and) Nation: The Russian Exotic in 19th-Century French Travel Narratives", *Dialectical Anthropology* vol. 27, nr. 2, s. 121-139.
- Malia, Martin E. (1999). *Russia Under Western Eyes: From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*. Cambridge: Harvard University Press.
- Martin, Janet (2002). "From Kiev to Muscovy: The Beginnings to 1450" i Freeze, Gregory L. (red.), *Russia: A History* (2:a upplagan). Oxford: Oxford University Press.
- Neumann, Iver B. (1999). *Uses of the Other: "the East" in European Identity Formation*. Manchester: Manchester University Press.
- Oredsson, Sverker (2001). *Svensk rädsla: offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.
- Oredsson, Sverker (2003). *Svensk oro: offentlig fruktan i Sverige under 1900-talets senare hälft*. Lund: Nordic Academic Press.
- Pipes, Richard (1995). *Russia Under the Old Regime* (2:a upplagan). London: Penguin.
- Said, Edward (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Sävborg Romare, Ebba (2000). *Ryssland under Jeltsin*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet/Elander Gotab.
- Todorova, Maria (1997). *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- van Dijk, Teun A. (1997). "The Study of Discourse" i van Dijk, Teun A. (red.), *Discourse as a structure and process*. London: Sage.
- Winther Jørgensen, Marianne – Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wolff, Larry (1994). *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford: Stanford University Press.
- Zarycki, Tomasz, (2004). "Uses of Russia: The Role of Russia in the Modern Polish National Identity", *East European Politics and Societies* vol. 18, nr. 4, s. 595-627.

6.1 Primärmaterial

Primärmaterialet utgörs av ca. 340 artiklar ur DN, SvD och GP (se avsnitt 2.4.3). Här nedan förtecknas de artiklar till vilka hänvisas i uppsatsen. Om författarnamn ej anges är artikeln ifråga en osignerad ledare.

DN930209 = "När björnen inte är farlig" i *Dagens Nyheter*, 1993-02-09.

- DN930307 = "Jeltsin får ej fria händer" i *Dagens Nyheter*, 1993-03-07.
- DN940202 = Bjereld, Ulf (1994). "Nedtystad krigsrisk" i *Dagens Nyheter*, 1994-02-02.
- DN940525 = "Många bugningar för Ryssland" i *Dagens Nyheter*, 1994-05-25.
- DN950115 = "Aldrig ge upp om Ryssland" i *Dagens Nyheter*, 1995-05-15.
- DN950416 = Sundström, Niclas – Svanberg, Ingvar (1995). "Fler folkmord att vänta" i *Dagens Nyheter*, 1995-04-16.
- DN960517 = Pellnäs, Bo (1996). "Hjälp balterna rusta upp" i *Dagens Nyheter*, 1996-05-17.
- DN960810 = "Ett Ryssland utan sin tsar" i *Dagens Nyheter*, 1996-08-10.
- DN970311 = Åslund, Anders (1997). "Svensk modell fara för Ryssland" i *Dagens Nyheter*, 1997-03-11.
- DN971201 = Hartelius, Dag (1997). "Rysk brottslighet hotar oss" i *Dagens Nyheter*, 1997-12-01.
- DN980417 = Lejins, Atis (1998). "Ryssland vill ha kallt krig" i *Dagens Nyheter*, 1998-04-17.
- DN991114 = Hedlund, Stefan (1999). "Jeltsin är det verkliga hotet mot vår säkerhet" i *Dagens Nyheter*, 1999-11-14.
- DN991126 i *Dagens Nyheter*,
- DN991128 = Pellnäs, Bo (1999). "Rysslands krigsmakt underskattas" i *Dagens Nyheter*, 1999-11-28.
- DN991228 = Hedlund, Stefan (1999). "Rejäl rysk upprustning trolig" i *Dagens Nyheter*, 1999-12-28.
- DN000115 = Torstendahl, Rolf (2000). "Ryssland inget hot mot freden" i *Dagens Nyheter*, 2000-01-15.
- DN030113 = Håstad, Disa (2003). "En guppig färd mot kapitalism" i *Dagens Nyheter*, 2003-01-13.
- DN031114 = Håstad, Disa (2003). "President Putin verkar sakna principer" i *Dagens Nyheter*, 2003-11-14.
- DN040314 = "Ryskt val i skymundan" i *Dagens Nyheter*, 2004-03-14.
- DN060121 = Albons, Bengt (2006). "Ryssland rustar upp vid Östersjön" i *Dagens Nyheter*, 2006-01-21.
- DN060105 = Albons, Bengt (2006). "Putin är den stora förloraren i gasbråket" i *Dagens Nyheter*, 2006-01-05.
- DN061209 = Winiarski, Michael (2006). "Ryssland i skuggan av gamla KGB" i *Dagens Nyheter*, 2006-12-09.
- DN070214 = Stenberg, Ewa – Kihlström, Staffan (2007). "Ny syn på Ryssland kan ändra svenskt försvar" i *Dagens Nyheter*, 2007-02-14.
- DN070227 = Jönsson, Per (2007). "Klarspråk från Carl B om gasen" i *Dagens Nyheter*, 2007-02-27.
- GP950115 = Hildingsson, Kaj (1995). "Jeltsins råd liknar politbyrån" i *Göteborgs-Posten*, 1995-01-15.
- GP951129 = Borgström, Lars (1995). "Prima politisk mumie vaknar?" i *Göteborgs-Posten*, 1995-11-29.
- GP971130 = Hildingsson, Kaj (1997). "Ryske bossen Boris Jeltsin har makten i sin hand" i *Göteborgs-Posten*, 1997-11-30.

- GP971205 = Hildingsson, Kaj (1997). "En trött lillefar" i *Göteborgs-Posten*, 1997-12-05.
- GP980325 = Hildingsson, Kaj (1998). "Moskva surrar av rykten" i *Göteborgs-Posten*, 1998-03-25.
- GP031207 = Andersen, Peter (2003). "Svårt för demokratin i Ryssland" i *Göteborgs-Posten*, 2003-12-07.
- GP041001 = Hedlund, Stefan (2004). "Dags att tala klarspråk med Putin" i *Göteborgs-Posten*, 2004-10-01.
- GP041211 = Nummelin, Wiktor (2004). "Dagens krig i Tjetjenien – en kopia av 1800-talets" i *Göteborgs-Posten*, 2004-12-11.
- GP050605 = "Ingen god granne i öster" i *Göteborgs-Posten*, 2005-06-05.
- GP060722 = Aleksievitj, Svetlana (2006). "Vodkan och folket är ett" i *Göteborgs-Posten*, 2006-07-22.
- SvD950213 = Vargas Llosa, Mario (1995). "Ryskt våld ger bränsle åt nationalism" i *Svenska Dagbladet*, 1995-02-13.
- SvD950326 = Holmström, Mikael (1995). "Inga klara besked om hot från Ryssland" i *Svenska Dagbladet*, 1995-03-26.
- SvD950418 = Åslund, Anders (1995). "'Häpnadsväckande' omvandling i Ryssland" i *Svenska Dagbladet*, 1995-04-18.
- SvD950606 = Hedlund, Stefan (1995). "Är det så att Ryssland inte får kritiseras?" i *Svenska Dagbladet*, 1995-06-06.
- SvD950726 = Hedlund, Stefan (1995). "Ryssland och förnuftets måttstock" i *Svenska Dagbladet*, 1995-07-26.
- SvD951216 = Hedlund, Stefan (1995). "Arvet från det förflutna förmörkar ryskt" i *Svenska Dagbladet*, 1995-12-16.
- SvD960403A = Hartelius, Dag (1996). "Ryssland är på väg att finna sin plats i världen" i *Svenska Dagbladet*, 1996-04-03.
- SvD960403B = Hedlund, Stefan (1996). "Slug Jeltsin försöker neutralisera sina motståndare" i *Svenska Dagbladet*, 1996-04-03.
- SvD960621 = Gür, Thomas (1996). "Boris Jeltsin överraskar och slår till igen" i *Svenska Dagbladet*, 1996-06-21.
- SvD960701 = Hedlund, Stefan (1996). "Bisarrt säkerhetspolitiskt uppträdande av Sverige" i *Svenska Dagbladet*, 1996-07-01.
- SvD970313 = "Jeltsin offerar och byter ut" i *Svenska Dagbladet*, 1997-03-13.
- SvD970324 = Braw, Christian (1997). "Ryssland en helt oförutsägbar nation" i *Svenska Dagbladet*, 1997-03-24.
- SvD970607 = Braithwaite, R. Q. (1997). "Om de förödmjukade reser sig" i *Svenska Dagbladet*, 1997-06-07.
- SvD971130 = Blomgren, Jan (1997). "Jeltsin sex år vid makten" i *Svenska Dagbladet*, 1997-11-30.
- SvD980225 = Hinnemo, Torgny – Åsell, Yvonne (1998). "I österled" i *Svenska Dagbladet*, 1998-02-25.
- SvD980608 = Gür, Thomas – Hansson, Riber (1998). "Jeltsin vid vägskälet" i *Svenska Dagbladet*, 1998-06-08.
- SvD980924 = Schönfelder, Toni – Lidman, Anders (1998). "Marknadens bild av Ryssland – och verkligheten" i *Svenska Dagbladet*, 1998-09-24.

- SvD981212 = Björnsson, Anders – Medvedev, Zhores – Hansson, Riber (1998). ”Kapitalets flykt från kapitalismen” i *Svenska Dagbladet*, 1998-12-12.
- SvD990206 = Blomgren, Jan (1999). ”Maktsstrid [sic!] i Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 1999-02-06.
- SvD990514 = Blomgren, Jan – Korotajev, Viktor (1999). ”Jeltsins utspel inför riksriksrättsdebatten” i *Svenska Dagbladet*, 1999-05-14.
- SvD990707 = Gerner, Kristian (1999). ”Den ryska gåtan är en europeisk gåta” i *Svenska Dagbladet*, 1999-07-07.
- SvD990710 = Blomgren, Jan (1999). ”Ryssland inför viktiga val” i *Svenska Dagbladet*, 1999-07-10.
- SvD991221 = ”Ny chans för Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 1999-12-21.
- SvD000324 = Waxberg, Arkadij (2000). ”Ryska valet legitimerar en fredlig statskupp” i *Svenska Dagbladet*, 2000-03-24.
- SvD000326 = Hansson, Riber – Johansson, Mats (2000). ”Krig lönar sig” i *Svenska Dagbladet*, 2000-03-26.
- SvD000618 = Björnsson, Anders (2000). ”Input i Putins Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2000-06-18.
- SvD000623 = Hammargren, Bitte (2000). ”Foa fruktar rysk samhällskollaps” i *Svenska Dagbladet*, 2000-06-23.
- SvD011010 = ”Har Ryssland valt väg?” i *Svenska Dagbladet*, 2001-10-10.
- SvD021029 = ”Putin på fel väg” i *Svenska Dagbladet*, 2002-10-29.
- SvD030712 = Wiman, Gunnar (2003). ”Ivan den förskräckliges idéer lever än” i *Svenska Dagbladet*, 2003-07-12.
- SvD031125 = Ehrenkrona, Marika (2003). ”Jekaterina tränar sig i demokrati” i *Svenska Dagbladet*, 2003-11-25.
- SvD031203 = ”Nygamla valser från Kreml” i *Svenska Dagbladet*, 2003-12-03.
- SvD031210 = Åslund, Anders (2003). ”Den ryska halvdemokratins död” i *Svenska Dagbladet*, 2003-12-10.
- SvD040905 = Holmström, Mikael (2004). ”Det händer bara i Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2004-09-05.
- SvD041001 = ”Allt sämre klimat i Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2004-10-01.
- SvD041216 = Winnerstig, Mike – Eriksson, Peter (2004). ”Putin kan bli farlig” i *Svenska Dagbladet*, 2004-12-16.
- SvD050504 = Waxberg, Arkadij (2005). ”Putins tystnad uppmuntrar Stalinkulten” i *Svenska Dagbladet*, 2005-05-04.
- SvD051212 = ”Ordning men ingen reda i Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2005-12-12.
- SvD061010 = Jonsson, Anna (2006). ”Sluta hyckla om Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2006-10-10.
- SvD061208 = Johansson, Mats (2006). ”Så bör Bildt hantera Putin” i *Svenska Dagbladet*, 2006-12-08.
- SvD061209 = Hirdman, Sven (2006). ”Var inte rädd för Ryssland” i *Svenska Dagbladet*, 2006-12-09.
- SvD070114 = Pellnäs, Bo (2007). ”Tänk om, försvarsministern” i *Svenska Dagbladet*, 2007-01-14.